سرگذشت موسیقی ایران

سه جلد در یک مجلد

نوشته‌ی
روح‌الله خالقی

مؤسسه‌ی فرهنگی- هنری ماهور
تهران ۱۴۰۲

به‌نام خدا

درباره‌ی ویرایش این کتاب

بیش از پنجاه سال از تاریخ انتشار جلد اول *سرگذشت موسیقی ایران*، نوشته‌ی استاد روح‌الله خالقی، می‌گذرد و این کتاب که از منابع و مراجع معتبر تاریخ معاصر موسیقی ایرانی است، نزدیک به نیم قرن است که با همان صورت و ترکیبِ نخستین ــ و شاید هم با کیفیتی نازل‌تر ــ همچنان تجدید چاپ می‌شود. زنده‌یاد خالقی در سال ۱۳۴۴، یعنی نُه سال پس از انتشار جلد دوم *سرگذشت موسیقی ایران*، در یکی از بیمارستان‌های اتریش درگذشت و درواقع، مرگ زودهنگام، مجال نداد تا او بتواند جلد سوم کتاب و آنچه را که در طول سال‌ها تحقیق، نوشته و گردآورده بود و بارها در جلد اول و دوم کتاب، وعده‌ی انتشارش را داده بود، به چاپ برساند. بی‌تردید اگر مؤلف گران‌قدر *سرگذشت موسیقی ایران* چنین فرصتی را می‌یافت، کاستی‌های اثرش را برطرف می‌کرد و آن را با کیفیتی مطلوب‌تر دردسترس دوستداران موسیقی ایرانی می‌گذاشت.

اینک پس از انتشار جلد سوم این اثر توسط نشر ماهور (در سال ۱۳۷۷) برآن شدیم تا هر سه جلد *سرگذشت موسیقی ایران* را در یک مجلد و با ویرایش جدید و کیفیتی مطلوب در دسترس پژوهندگان و دوستداران موسیقی ایرانی قرار دهیم. در این ویرایش هیچ نوع دخل و تصرف و تغییری در متن اثر صورت نگرفته و، جز حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی جدید، دخالت‌های ویراستار در موارد زیر بوده است:

۱. اصلاح برخی غلط‌های چاپی یا املایی مانند: **غافله‌ی** [قافله‌ی] شیراز (ج ۸، ص ۳۹۱ متن قدیم، ۲۵۵ جدید)، **مرحم** [مرهم] زخم (ج ۱، ص ۵۰۲ قدیم، ۳۱۹ جدید)، **غافله‌ی** [قافله‌ی] هنر (ج ۲، ص ۷۸ قدیم، ۳۷۸ جدید)، **شلوق** [شلوغ] (ج ۲، ص ۱۷۱ قدیم، ۴۳۹ جدید)، **حتّاکی** [هتّاکی] (ج ۲، ص ۲۱۴ قدیم، ۴۶۴ جدید).

۲. اصلاح برخی واژه‌های دیگر که احتمالا یا املای‌شان نادرست است و یا غلط چاپی هستند، مانند: ظهیر **فارابی** شاعر قرن ششم هجری (ج ۱، ص ۱۳۰ متن قدیم، ۹۸ جدید) که باید «ظهیر فاریابی» باشد؛

و یا رموز همزه (ج ۱، ص ۱۶۰ قدیم، ۱۱۴ جدید) که نام یک کتاب قصه است و باید رموز حمزه باشد.

۳. گاه بعضی عبارت‌ها از لحاظ مفهومی نارسا هستند، مانند: «در اواخر ناصرالدین‌شاه...» (ج ۱، ص ۳۳۷ متن قدیم). در این موارد با افزودن واژه‌ای، سعی کرده‌ایم اشکال را برطرف کنیم: «در اواخر [دوره‌ی] ناصرالدین‌شاه...» (ص ۲۲۲ جدید). در تمام این موارد که تعدادشان نیز اندک است، واژه‌های افزوده به متن، همه داخل کروشه (قلاب) آمده‌اند.

۴. نام کتاب‌ها و منابع مورد استفاده و نیز نام نویسندگان آن‌ها (هم در متن و هم در زیرنویس‌ها) یکدست نیستند و به صورت‌های مختلف آمده‌اند: در زیرنویس صفحه‌ی ۳۸ به کتابی با عنوان *مسافرت دیولافوا در ایران و شوش و کلده* اشاره شده و در زیرنویس صفحه‌ی ۳۹ نام منبع، *سفرنامه‌ی دیولافوا* آمده است. این هردو کتاب، یکی هستند و عنوان دقیق آن *سفرنامه‌ی مادام دیولافوا، ایران و کلده* است که چاپ دوم آن را کتابفروشی خیام در سال ۱۳۶۱ منتشر کرده است. کتاب شرح زندگانی من، تألیف عبدالله مستوفی، به صورت *کتاب عبدالله مستوفی*، *کتاب مستوفی* و *کتاب تاریخ مستوفی* نیز آمده است. *کتاب تاریخ ادبیات ایران*، تألیف ادوارد براون، به صورت *تاریخ ادبیات براون* و *تاریخ ادبیات ادوارد براون* نیز آمده، درحالی‌که عنوان دقیق این کتاب، *تاریخ ادبی ایران* است. *کتاب وقایع روزانه‌ی دربار ناصری*، تألیف اعتمادالسلطنه، به صورت *وقایع دربار ناصرالدین‌شاه* نیز آمده است. نام دوست‌علی معیّرالممالک، نویسنده‌ی کتاب *یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین‌شاه*، به صورت «معیّر»، «معیّرالممالک» و «دوست‌علی معیّری» آمده است.* در تمام این موارد کوشیده‌ایم بدون دخل و تصرف در عبارات کتاب، با

---

* نقل‌قول‌های مؤلف از منابع مورد استفاده، گاه با حذف و تغییر برخی واژه‌ها و عبارت‌هاست، مانند شرح آمدنِ حاکم کاشان به منزل رئیس تلگراف‌خانه [از کتاب *سفرنامه‌ی دیولافوا*] در صفحه‌ی ۳۹:

...حاکم گفت: این آهنگ بسیار خوب است، ولی شما تند می‌زنید...

که متن اصلی [*سفرنامه‌ی مادام دیولافوا*، تهران، خیام، ۱۳۶۱، صفحه‌ی ۱۹۹] چنین است:

...حاکم برای این‌که بیشتر متوجه شود و بهتر لذت ببرد، کم‌کم از صندلی به پایین لغزید و چمباتمه روی زمین نشست و پس از آن‌که کمی گوش داد، گفت: این آهنگ بسیار خوب است، ولی شما تند می‌زنید...

و یا شرح دسته‌های مطرب دوره‌ی ناصرالدین‌شاه [از کتاب یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین‌شاه] در صفحه‌ی ۳۷:

...در اواخر دوره‌ی ناصرالدین‌شاه دو دسته مطرب بوده‌اند که یکی را دسته‌ی کورها و دیگری را دسته‌ی مؤمن می‌نامیدند. دسته‌ی کورها مُرکّب بود از چهار مرد و دو زن. رئیس آن‌ها کریم نام داشت و تار و کمانچه می‌زد...

که متن اصلی [*یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین‌شاه*، نوشته‌ی دوست‌علی معیرالممالک، تهران، نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۱، صفحه‌ی ۱۹] چنین است:

...در آن زمان دو دسته نوازنده بودند که یکی دسته‌ی کورها و دیگری را دسته‌ی مؤمن کور می‌نامیدند. دسته‌ی کورها مُرکّب بود از چهار مرد و دو زن که سردسته‌ی آنان کریم نام داشت و تار و کمانچه می‌نواخت و با ساز خود خوش می‌رقصید...

و گاه، علاوه بر حذف و تغییر برخی واژه‌ها و عبارت‌ها، نقل به مضمون است، مانند شرح دیدار اوژن‌فلاندن از حرمسرای ملک‌قاسم‌میرزا [از کتاب سفرنامه‌ی اوژن فلاندن] در صفحه‌ی ۴۱:

...ابتدا یک زن تنها می‌رقصید و پس از اندک مدت، زنی دیگر به او ملحق می‌شد. در انگشتان رقاصان، زنگ‌های کوچک و قاشقک‌هابه صدا درمی‌آمد که با آلات موسیقی همنوا بود. نوازندگان به استثنای کمانچه‌کش، از خانم‌ها بوده‌اند. یکی از سازها کمانچه بود که ازاستخوان ماهی ساخته شده و دسته‌ی درازی با سه سیم داشت و روی پایه‌ای قرار گرفته بود که از کشیدن آرشه روی سیم‌ها، صدایی‌کمی دلخراش شنیده می‌شد و مردی که این ساز را می‌نواخت کور بود. در کنارش زنی با مضراب فلزی چنگ می‌نواخت (مقصود تار است). زنی دیگر تنبکی کوچک در زیر بازوی چپ داشت که با دو دست می‌نواخت و زن دیگری دایره می‌زد. زنان برای خوش‌آمد ارباب‌شان می‌رقصیدند...

که متن اصلی [*سفرنامه‌ی اوژن‌فلاندن به ایران*، ترجمه‌ی حسین نورصادقی، تهران، اشراقی، ۱۳۵۶، صفحه‌ی ۷۵] چنین است:

افزودن واژه‌های مناسب در داخل کروشه، عنوان‌ها و نام‌ها را مثلاً به این ترتیب یکدست کنیم: کتاب [*شرح زندگانی من*] مستوفی؛ کتاب *تاریخ ادبیات* [ایران] براون؛ دوست‌علی معیّری [معیّرالممالک]. در نمایه‌ی پایان کتاب نیز، از طریق مدخل‌های ارجاعی، سعی شده است راهِ دسترسی مراجعه‌کننده به این عنوان‌ها و نام‌ها آسان‌تر شود.

۵. ویرایش کتاب، به دلیل حفظ امانت در انتشار مطالب یک متن تاریخی و مرجع، فقط محدود به شیوه‌ی رسم‌الخطی است که در مورد دیگر کتاب‌ها و نشریات *ماهور* نیز به‌کار می‌رود. بعضی واژه‌ها در متن کتاب به صورت‌های مختلف آمده‌اند، مانند: مهمان و میهمان؛ اتاق و اطاق؛ تنبور و طنبور؛ که برای حفظ یکدستی آن‌ها، صورت واحدی (مهمان، اتاق و تنبور) انتخاب شده است.

۶. زنده‌یاد خالقی گاه خواننده را برای دیدن تصویر موردنظر، به شماره‌ی صفحه‌ی کتاب ارجاع داده‌اند. از آن‌جا که تمام تصاویر کتاب شماره دارند، ما خواننده را به شماره‌ی تصویر موردنظر ارجاع داده‌ایم. در سه مورد بنابه ضرورت صفحه‌آرایی، جای تصویرهای شماره‌ی ۳۰ و ۳۱، ۵۶ و ۵۷، و ۱۵۰ و ۱۵۱ با یکدیگر عوض شده است.

۷. جلد سوم کتاب، ترکیبی است از نوشته‌های شادروان خالقی و افزوده‌های مصحح آن، آقای دکتر ساسان سپنتا. متن شادروان خالقی بدون دخل و تصرف، به همان ترتیبی که جلدهای اول و دوم ویرایش شده‌اند، آمده است؛ اما بخش افزوده‌های آقای دکتر سپنتا توسط خود ایشان بازبینی شده و بعضی نکات و اطلاعات تازه به آن افزوده شده و یکی‌ـدو اشتباه متنی، اصلاح شده است. بدیهی است که دست ویراستار نیز در ویرایش این بخش بازتر بوده است.

۸. نمایه‌ی (فهرستِ) پایان کتاب، در این ویرایش کاملاً دگرگون شده و گسترش یافته است. در کتابی که موضوعِ آن تاریخ موسیقی ایرانی و زندگی‌نامه‌ی بزرگان این هنر است و نزدیک به هزار نام، و هرکدام چندین‌بار، در آن تکرار شده است، یک نمایه‌ی کامل و دقیق می‌تواند راهنمای خوبی برای مراجعه‌کننده و اهل تحقیق باشد. نمایه‌ی قدیمی کتاب، فقط اختصاص به نام موسیقی‌دان‌ها داشت و مدخل‌هایش از نظم و دقت کافی برخوردار نبودند. به عنوان مثال، نام «مهدی صلحی منتظم‌الحکما»، موسیقی‌دان معروف، زیر مدخلِ «صلحی، مهدی منتظم‌الحکما» آمده بود. از آن‌جا که نام این موسیقی‌دان بارها به صورت «منتظم‌الحکما» در کتاب آمده و اهل موسیقی نیز معمولا او را با همین نام می‌شناسند؛ اگر مراجعه‌کننده به محل الفبایی حرف «م» در نمایه نگاه می‌کرد، نام «منتظم‌الحکما» را نمی‌یافت. در نمایه‌ی جدید، «منتظم‌الحکما» مدخل اصلی است و از مدخل فرعیِ «صلحی» به مدخل اصلی ارجاع داده شده است. عنوان‌ها و لقب‌هایی مانند «آقا»، «میرزا»، «خان» و «سید» اگرچه در شیوه‌های نوین کتابداری و

معمولا یک زن تنها می‌رقصید و پس از مدت کمی، نفری دیگر به او ملحق می‌شد، امّا هرگز از دونفر بیشتر نمی‌شدند. در انگشتان‌شان زنگ‌های کوچک و قاشق‌هایی داشتند که صدا می‌کرد و با آلات موسیقی همنوا درمی‌آمد. یکی از این سازها کمانچه است که از استخوان ماهی ساخته شده، دسته‌ی درازی با سه سیم دارد و روی پایه‌ای قرار گرفته که از کشیدن آرشه‌ی ابریشمی به روی سیم‌ها صدای کمی دلخراش شنیده می‌شود. در ارکستر شاهزاده تنها یک نفر مرد دیده می‌شد که کور بود و این ساز را می‌نواخت. در کنارش زنی با مضراب فلزی چنگ می‌نواخت و به مجاورتش زنی دیگر که تنبکی کوچک در زیر بازوی چپ داشت و با دو دست می‌نواخت. زن دیگری با دست راست به روی تنبکی که شبیه به دایره‌ی ماست، می‌نواخت و با تنبک‌زن اولی کمک می‌نمود. زنان نمی‌رقصیدند، مگر برای خوش‌آمدِ ارباب‌شان...

فهرست‌نویسی حذف می‌شوند؛ امّا گاه استثنائاً و بنابه ضرورت ــ مثلاً اشتهار شخص به یکی از این عنوان‌ها و لقب‌ها ــ می‌توان از آن‌ها استفاده کرد. به نظر ما، در مورد آقاحسین‌قلی، میرزا عبدالله، سید رحیم و چند نفر دیگر چنین ضرورتی احساس می‌شود و این اشخاص را یا با همین عنوان‌ها به صورت مدخل اصلی آورده‌ایم و یا از این صورت شناخته‌شده به نام خودشان ارجاع داده‌ایم. بعضی اشخاص نیز با این‌که نام‌شان بارها در کتاب آمده است؛ چون موسیقی‌دان نبوده‌اند، مدخلی برای‌شان درنظر گرفته نشده بود. مثلاً میرزاده‌ی عشقی، شاعر معروف، که یک فصل کتاب به او اختصاص دارد، نامش در نمایه نیامده بود. به‌هرحال، در نمایه‌ی جدید، نام تمام اشخاصی که در کتاب آمده، به صورت مدخل ضبط شده است. بعضی نام‌ها و موضوع‌ها نیز گاه به صورت‌های مختلف در متن آمده‌اند، مانند: ضرب، تمبک، تنبک، دمبک؛ کلیمی‌ها، یهودی‌ها؛ رضاشاه، سردارسپه؛ کلوب موزیکال، کلوب موسیقی. در این موارد یک یادداشت ارجاعی به صورت نیز نگاه کنید به ... در زیر این قبیل مدخل‌ها در نمایه‌ها آورده‌ایم تا مراجعه‌کننده از صورت‌های دیگرِ آن نام یا موضوع آگاه شود.

علاوه بر نمایه‌ی اشخاص، یک نمایه‌ی موضوع نیز تهیه شده و برای جلد دوم کتاب نیز نمایه‌ای به آثار موسیقی علی‌نقی وزیری ــ آنچه در متن آمده ــ اختصاص یافته است. پژوهندگان و خوانندگان علاقه‌مند می‌دانند که دسترسی به برخی اطلاعات مربوط به سازها، کتاب‌ها و مکان‌ها که در کتاب پراکنده‌اند، کار آسانی نیست. یا مثلاً اگر کسی بخواهد درباره‌ی تعزیه، نقاره‌خانه، دسته‌های موزیک، تئاتر، مطرب‌ها و موضوع‌های مهم دیگر اطلاعاتی به‌دست آورد؛ به دلیل پراکندگی این موضوع‌ها در متن کتاب، وقت زیادی را از دست خواهد داد و احتمالاً به منظور و خواسته‌ی خویش نخواهد رسید. هدف ما از تهیه و تنظیم این نمایه‌ها دسترسی نسبتاً سریع و آسانِ این گروه از خوانندگان و پژوهندگان بوده است. به همین دلیل نیز برای این‌که وقت مراجعه‌کننده کم‌تر تلف شود، برخی از اعداد مقابل مدخل‌ها (یعنی شماره‌ی صفحه‌هایی که مربوط به آن مدخل هستند) به صورت **سیاه** چاپ شده‌اند. این **اعداد سیاه**، نشان‌دهنده‌ی صفحه‌هایی هستند که اطلاعات کامل‌تر، مهم‌تر و یا مفیدتری درباره‌ی مدخل موردنظر در آن‌ها آمده است.

گذشته از این موارد، در این چاپ ضمیمه‌ای وجود دارد که به معرفی عکس‌های موسیقی‌دانان قاجار در موزه‌ی گلستان اختصاص یافته است. این عکس‌ها را مدیر محترم موزه‌ی موسیقی، آقای علی مرادخانی که مایلم در اینجا مراتب امتنانم را از ایشان به‌خاطر این کار فرهنگی ابراز دارم، در اختیار ما قرار داده‌اند و برخی از آنها برای نخستین‌بار است که در جایی به چاپ می‌رسد. درضمن برخی از عکس‌های داخل متن را نیز با کیفیت بهتر هنرمند گرامی، خانم گلنوش خالقی، دختر مرحوم خالقی در اختیار ما قرار دادند که بدین‌وسیله از ایشان تشکر می‌کنم.

در خاتمه لازم می‌دانم مراتب سپاس و قدردانی خود را از دوستان عزیز آقای محمد افتخاری به‌خاطر دقت در ویرایش کتاب و تهیه و تنظیم نمایه‌های آن، آقای ساسان فاطمی به‌خاطر شرحی که بر عکس‌های ضمیمه نوشته‌اند ابراز دارم.

سید محمد موسوی
مدیر مؤسسه‌ی ماهور

فهرست مطالب

جلد اول

چرا این سرگذشت را می‌نویسم؟ ۱۹

چند نکته ۲۵

مقدمه‌ی تاریخی: نظری به گذشته ۲۷

ارزش موسیقی این دوره، موسیقی مجالس عروسی و مهمانی، تشخیص موسیقی و تأثیر آن، موسیقی درباری و اندرون شاهی، پایان مقدمه

آغاز سرگذشت ۵۱

تأثیر سرودها

ویولن همسایه ۵۵

کمانچه چیست؟ سرگذشت نوازندگان این ساز ۵۷

سابقه‌ی کمانچه، کمانچه‌کش‌ها، حسین‌خان، رامشگر، چنگی، یک اشاره

تارِ عموجان ۶۵

استاد زمانه، نوای تار، گاردن‌پارتی

کنسرت‌های انجمن اُخوّت ۷۱

محفل اهل صفا، نغمه‌ی درویشان

دنباله‌ی سرگذشت ۷۷

دیروز و امروز، مقایسه‌ی آهنگ‌ها

خاندان هنر: مشهورترین تارزن‌ها ۸۱
آقاعلی‌اکبر، آقاغلام‌حسین، شاگردان آقاغلام‌حسین، فرزندان آقاعلی‌اکبر، میرزاعبدالله، شاگردان میرزاعبدالله، شاگردان دیگر، فرزندان میرزاعبدالله، روش استاد، درگذشت، آقاحسین‌قلی، سبک استاد، نصیحت استاد، پر کردن صفحه، معاصرین آقاحسین‌قلی، شاگردان آقاحسین‌قلی، سایر شاگردان، خانواده‌ی آقاحسین‌قلی، فوت استاد، سابقه‌ی تاریخی تار
سنتورزن: سرگذشت این ساز ۱۰۹
مجلس اُنس، سنتورخان، محمد صادق‌خان، علی‌اکبر شاهی، حسن سنتوری، سماع‌حضور
سازندگان آلات موسیقی ۱۱۹
یحیی دوم، صنعت‌گران دیگر، تذکر
ارکستر سه‌نفری ۱۲۳
اولین سفر، به‌سوی شیراز
شهر گُل و بلبل ۱۲۹
مدرسه‌ی دیروز و امروز، محضر فرصت، *بحورالالحان*، موزیکچی‌ها، قانون‌زن، جلال قانونی، نوازندگان قانون
موسیقی نظامی: نقاره‌خانه، مدرسه‌ی موزیک ۱۳۷
سرود جنگ، نقاره‌خانه، هنگامی که نقاره می‌کوفتند، وفاداری نقاره‌چیان به رسم گذشته، انتقال نقاره‌خانه، موسیقی قراولان شاهی، آلات نقاره، مدرسه‌ی دارالفنون، موزیک دارالفنون، مواردی که موزیک نواخته می‌شد، کارهای لومِر (سلیمان‌خان، غلام‌رضاخان سالارمعزّز، حسین هنگ‌آفرین، ناصر همایون، ابراهیم آژنگ، نصرالله مین‌باشیان)، سایر رؤسای موزیک، مدرسه‌ی موزیک، دیپلمه‌های مدرسه‌ی موزیک
موسیقی ایرانی با سازهای اروپایی ۱۶۳
نوازندگان پیانو (معتمدالملک یحیاییان، محمود مفخّم، مشیرهمایون)، شاگردان مفخّم (حسین استوار، مرتضی محجوبی)، نوازندگان ویولن (تقی دانشور، جهانگیرمراد، شهباز برمکی)، نوازندگان فلوت، نوازندگان قره‌نی
بازگشت ۱۷۹
منزل به منزل، قصه‌ی کوتاه، در اصفهان
نمایش رستاخیز [میرزاده‌ی عشقی] ۱۸۷
شاعر ناکام، نتیجه
داستان نی‌زن ۱۹۱
طاق نصرت، جشن عروسی، آهنگِ نی، نایب اسدالله، چند نی‌زن، نی چیست؟

یاپیرجان ۱۹۷

کودکی درویش، موزیک ملیجک، شاگردی آقاحسین‌قلی، درویش و شعاع‌السلطنه، موسیقیِ ضربی زمان درویش، داستان پیش‌درآمد، آثار درویش (پیش‌درآمدها، رنگ‌ها، تصنیف‌ها، قطعات متفرقه)، پر کردن صفحه، کنسرت‌ها، خصوصیات هنری، خواص اخلاقی، مرگ درویش، به‌یاد درویش

گفت‌وگویی درباره‌ی یک آهنگساز [رکن‌الدین مختاری] ۲۱۵

موسیقی مذهبی ۲۱۹

مذهب و موسیقی، شروع عزاداری، دوره‌ی صفویه، دوره‌ی قاجاریه، تعزیه هنر می‌شود، شبیه‌ها متناسب بودند، تعزیه‌گردان، تشریفات تعزیه (عَلَم شاه، خلعت و پیشکش)، نقش تعزیه در موسیقی ما، تعزیه‌خوان‌های خوش‌آواز که شهرت یافته‌اند (ابوالحسن اقبال آذر)، روضه‌خوانی، روضه‌خوان‌های خوش‌آواز، نوحه‌خوانی، اشعار نوحه، اذان و مناجات

آوازخوانی ۲۳۹

شعر و موسیقی، آواز، خوانندگان قدیم، متأخرین (شیخ محمود خزانه، سیدعبدالرحیم، علی‌خان)، طاهرزاده (آمدن به تهران، داستان سیدرحیم، مسافرت‌ها، سبک طاهرزاده، بهترین خاطره)، سلیمان امیرقاسمی

سخنی از تصنیف‌ها ۲۵۱

نمونه‌ی تصنیف‌هایی که آهنگ‌شان را نمی‌دانم، آنچه عارف ذکر می‌کند، نمونه‌ی تصنیف‌های قدیمی که آهنگ‌شان را می‌دانم، علی‌اکبر شیدا

خوانندگان تصنیف ۲۶۱

اهمیت تمبک، سلیقه‌ی تمبک‌زن، ضرب و تصنیف (آقاجان، تقی‌خان، حاجی‌خان، عیسی آقاباشی)، حاجی‌خان، عبدالله دوامی

تصنیف‌های وطنی ۲۶۷

کنسرت عارف، تصنیف‌های عارف، مقام عارف، تلفیق شعر و موسیقی

شاگردان درویش ۲۷۷

حسین‌قلی غفاری، شکری، علی‌محمد صفایی، عبدالله دادور، موسی معروفی، مرتضی نی‌داود، ابوالحسن صبا، حسین سنجری، ارسلان درگاهی

نوازندگان دیگر ۲۸۷

علی‌اکبر شهنازی، احمد عبادی، رضا محجوبی، حسین یاحقی، علی‌اکبر شاهی

زن و هنر ۲۹۷

زنان هنرمند، زن‌های نوازنده، مطربان، خوانندگان، رقاصان، انواع رقص (رقص با زنگ، رقص با گیلاس، معلق زدن، رقص با شمعدان و لاله)، اجرای رقص، پایان موضوع

ردیف موسیقی ایرانی ۳۱۱
پایان سخن ۳۱۷
فهرست تصنیف‌ها ۳۲۱

جلد دوم

دیدار استاد ۳۲۵
دستور تار، مدرسه‌ی موسیقی، چه خبر بود؟
خریدار تو ۳۲۹
نغمه‌های ناشنیده، تار وزیری
گُم‌شده‌ام که بود؟ ۳۳۳
دلتنگ ۳۳۵
اشتیاق هنر، افتتاح ارکستر، نیم‌شب، دلتنگ، یاران باصفا
یاران هنردوست ۳۴۱
شخصیت هنرمند
کلوب موسیقی ۳۴۵
مقدمات تأسیس، تارها، نت‌های ارکستر، اعضای کلوب، برنامه‌ی کلوب
آغاز کارهای هنری استاد ۳۴۹
محیط خانوادگی، شیپورچی، شوق موسیقی، آغاز تحصیلات موسیقی، مجلس آقاحسین‌قلی، داستان نوشتن ردیف، طرز کار
زندگی سیاسی هنرمند ۳۵۹
افسر ناراضی، سرباز مجاهد، سفر استرآباد، ورود به حزب، سفر همدان، قلعه‌ی زندان، کنج فراغت، سفر بیرجند، به سوی اروپا
انتظارات استاد ۳۶۹
دشواری‌ها
شوق هنر ۳۷۳
سه یار یک‌دل، به‌سوی موسیقی، مکان استاد، رفقای دیگر
شیفته‌ی موسیقی ۳۷۷
اندرز پدر، به‌یاد مادر، راه هنر، دل‌شیدایی
موسیقی‌شناس ۳۸۱
سخنان هدایت، حُسنِ تصادف، موسیقی‌شناسان، تألیفات هدایت

چگونه آواز می‌خوانْد؟ ۳۸۷
مقایسه‌ی سبک، عبدالعلی
چند آهنگ ۳۹۱
گوشه‌نشین، سوز من، دو آهنگ از اشعار مولوی، اشعار حافظ
عاشقِ ساز و دوست ۳۹۳
نامه‌ها، گُل گلاب
سرودهای وطنی ۳۹۷
وضع زمانه، سرودْ سازی، سرود کودکان، سرود ورزشی، پیشنهادهای وزیری، معلم شدم
شور و گِریْلی ۴۰۱
شور، گِریْلی، موسیقی وزیری
عشق استاد ۴۰۵
روش استاد، *دو عاشق*، *زبان عشق*، پس از چند روز، افکار پریشان، *ناامید*
چهار کنسرت ۴۱۵
فکر تازه، زیر درخت بید، موفقیت ما، هنگام خداحافظی
فردا ۴۲۱
صبح روز بعد، خیالات گوناگون، باز هم به‌سوی مدرسه، در انتظار تصمیم استاد، نشاط و خرّمی
ییلاق ۴۲۷
راه‌پیمایی، برنامه‌ی ما، تصنیفْ سازی، *سرود صبح*، *وصال دوست*، جور *فلک*، دوستان کلنل، نقاش هنرمند، دره‌ی اَمامه، شهرستانَک، سخنان روستایی، سؤال و جواب، ویولن صبا، کاخ سرنگون، نصایح کمالی، ساز استاد، به‌سوی قله‌ی توچال، در خطالرأس، در پناه چادر، ساز و آواز عاشقان، عشق دهاتی، رقص و شادمانی، پایان ییلاق
خطابه‌ها ۴۵۱
خطابه‌ی اول، خطابه‌ی دوم، خطابه‌ی سوم، گفته‌های ناشنیده، اظهارنظر
کار خویش ۴۶۳
انتقاد ناروا، غمگین، کار خویش
به سوی تخت ۴۶۷
نظری به تاریخ، اصل مقصود، نغمه‌ی صبا، دنباله‌ی مطلب
چند آهنگ دیگر ۴۷۱
دزدی بوسه، *رقص دختر من*، *والس دو نامزد*، تذکر

کوشش در راه پیشرفت زنان ۴۷۷
کلاس دختران، کلوب خانم‌ها، سینمای زنان
چند کنسرت دیگر ۴۸۱
شب فردوسی، کنسرت پانتومیم‌ها، کنسرت‌های رشت و پهلوی، کنسرت اُپِرت‌ها
یک روز هنرمند ۴۸۵
آهنگ بامداد، نغمه‌ی ظهر، نوای شب
آثار پایدار ۴۸۹
روح‌انگیز، فداکاری سنجری، ضبط صفحات موسیقی، جمله‌ی معترضه، سولوهای تار، ساز و آواز، آهنگ‌های موزون
تابلوهای موسیقی ۴۹۹
قالیچه‌ی کرمان، *نیم‌شب* یا رؤیای حافظ
پانتومیم‌ها ۵۰۵
دزدی بوسه، *پانتومیم لاسی‌ها*
اُپِرت‌ها ۵۰۹
خطابه راجع به تئاتر، *اُپِرت گلرخ*، *اُپِرت شوهر بدگمان*
درام‌ها ۵۱۷
دختر ناکام، *جدایی*
مدرسه‌ی موسیقی دولتی ۵۲۱
کتاب‌نویسی، افتتاح مدرسه، ارکستر مدرسه، پیشرفت مدرسه، فارغ‌التحصیل‌ها، جشن مدرسه
تألیفات استاد ۵۲۹
دستور تار چاپ برلن، مارش پیام به سیروس (کوروش)، *ساقی‌نامه* (شمع و پروانه)، *دستور ویولن*، *دستور جدید تار*، ابتکارات و خواص تار وزیری، *موسیقی نظری*، *سرود مدارس*
سرنوشت چه بود؟ ۵۴۳
در دامن کوهسار، اندرزهای دوستانه، دیدار دانشمند، بازگشت به درس و تحصیل، باز هم موسیقی، سخنی از دوستان، یادی از مربیان، راهِ آتیه، پایان این داستان

جلد سوم

پیش‌گفتار مصحح ۵۵۷
استاد سنتور ۵۶۵
کودکی حبیب، سفر خراسان، حبیب و پروانه، کلاس سنتور، سنتور و رادیو، شناسایی سماعی،

هنرمند ناراضی، داغ فرزند، سماعی را بشناسید، آواز حبیب، دشمنی با خود، آخرین روز، به‌یاد حبیب، داغ حبیب، یکی از شاگردان حبیب

صبا و پیروانش ۵۷۷

ابوالحسن صبا، مهدی خالدی، محمود ذوالفنون، علی تجویدی، حسین صبا، فرامرز پایور، ملکه برومند

نگارنده چه می‌کرد؟ ۵۸۹

دیدار شاه

هنرستان عالی موسیقی ۵۹۱

تغییر برنامه، اداره‌ی موسیقی کشور، معلمین متخصص، ارکستر هنرستان، پرورش افکار

پایان داستان هنرستان ۵۹۷

کلاس شبانه، هنرپیشگان تاجیک، آهنگ‌های محلی، ارکستر سمفونیک، هنرمند شوروی، استادان چک، دوران نامساعد، مثالی از موسیقی، خدمتگزار فرهنگ، چند داستان کوتاه

موسیقی مدارس ۶۰۷

موسیقی رادیو ۶۱۱

دخالت‌های ناروا، شورای موسیقی، هنرهای زیبا، باز امیدوار باشیم؟ یک نگاه به روزنامه‌ها، خاتمه‌ی کلام در این موضوع

انجمن موسیقی ملی ۶۱۷

کنسرت‌های اولیه، کار اساسی، کنسرت برای اعضا، کنسرت در شهرستان‌ها، کنسرت‌های دیگر، باشگاه موسیقی

پدر و پسر هنرمند ۶۳۵

موسی معروفی، جواد معروفی

چند موسیقی‌دان ۶۳۹

مهدی برکشلی، علی‌محمد خادم‌میثاق، احمد فروتن‌راد، ابراهیم منصوری

خوانندگان آواز ۶۴۹

تاج اصفهانی، رضاقلی‌میرزا ظلی، جواد بدیع‌زاده، ادیب خوانساری، عبدالعلی وزیری، حسین قوامی (فاخته‌ای)، غلام‌حسین بنان، قمرالملوک وزیری، ملوک ضرابی، عزت روح‌بخش، دلکش

چند نوازنده ۶۶۵

حسین تهرانی، حسین‌علی وزیری‌تبار، نصرالله زرین‌پنجه، ابراهیم سرخوش، لطف‌الله مجد، حسن کسایی، یحیی زرپنجه

سرایندگان تصنیف ۶۷۳
رهی معیری، مؤید ثابتی، نواب صفا، محمدعلی امیرجاهد، هدایت نیّرسینا، معینی کرمانشاهی، حسن صدرسالک
انتشارات موسیقی ۶۸۷
مجله‌ی موسیقی، مجله‌ی هنرمندان، مجله‌ی چنگ، روزنامه‌ی زنگ، مجله‌ی موزیک ایران، لطف‌الله مفخم‌پایان
هنرستان موسیقی ملی ۷۰۳
کنسرت‌های هنرستان

ضمیمه

مجموعه‌عکس‌های کاخ گلستان از موسیقی‌دانانِ قاجار (نوشته‌ی ساسان فاطمی) ۷۰۹
نخستین عکس‌ها ۷۱۱
مقدمه، عکس‌های سال ۱۲۸۰ قمری، عکسی به تاریخ ۱۲۸۶ قمری
عکس‌های آش‌پزان یا آش ییلاقی ۷۲۵
عکس سال ۱۲۹۷ قمری، عکس سال ۱۳۰۲ قمری، عکس‌های سال ۱۳۰۴ قمری، یک عکس بدون تاریخ، عکس‌های سال ۱۳۰۵ قمری، عکس‌های سال ۱۳۰۷ قمری، از ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۳ قمری
چند عکس دیگر ۷۶۱
عکس‌های عید قربان ۱۳۰۹ قمری، میرزا علی‌اکبر شاهی، غلام‌حسین تارزن و داود شیرازی، ظهیرالدوله و حسام‌السلطنه

نمایه‌ی عمومی ۷۷۵
نمایه‌ی موضوع ۷۹۹
نمایه‌ی آثار موسیقی وزیری ۸۰۵